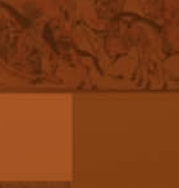

ADÂLET KİTABI

Editörler
Bülent Arı
Selim Aslantaş

ADÂLET KİTABI

*Ekmek, su, ař bulmak gecikebilir
Temele tař bulmak gecikebilir
Devlete bař bulmak gecikebilir
Adalet gecikmez tez verilmeli*

N. Yıldırım GENÇOSMANOĐLU

© T.C. ADALET BAKANLIğI

ADÁLET KİTABI

EDİTÖRLER:

Bülent ARI

Selim ASLANTAŞ

ISBN 978-975-7978-11-4

ADÁLET KİTABI / Ed. Bülent ARI – Selim ASLANTAŞ
Ankara: Adalet Bakanlığı, 2007.

306 s.: rnk res.; 28 cm. – (Adalet Bakanlığı Yayınları)

ISBN: 978-975-7978-11-4

I. Adalet, II. Hukuk, III. Hukuk tarihi

YAYIN KOORDİNATÖRÜ

Serhat Buhari Baytekin

GRAFİK TASARIM UYGULAMA

Oğuz Çetin

YAPIM

Orient Yayıncılık

Büklüm sok. No:19/2

06660 Kavaklıdere – ANKARA

Tel: 0312 418 5474

Faks: 0312 418 7876

orient@orientyayinlari.com

ANKARA - 2007

İÇİNDEKİLER

TAKDİM	IX
<i>Cemil ÇİÇEK, Adalet Bakanı</i>	
KİTAP HAKKINDA	XI
<i>Doç. Dr. Bülent ARI, Çankaya Üniversitesi/Dr. Selim ASLANTAŞ, Hacettepe Üniversitesi</i>	
KUTADGU BİLİĞ'DE TÜRK İDARE GELENEĞİ VE ADÂLET	25
<i>Prof. Dr. Halil İNALCIK, Bilkent Üniversitesi</i>	
YASA, YASAK, YASAKNÂME TABİRLERİ	41
<i>Doç. Dr. Mehmet CANATAR, İstanbul Üniversitesi</i>	
ORTAZAMAN TÜRK HUKUKİ MÜESSESELERİ: İSLÂM AMME HUKUKUNDAN AYRI BİR TÜRK AMME HUKUKU YOK MUDUR?	55
<i>Prof. Dr. M. Fuad KÖPRÜLÜ</i>	
OSMANLI HUKUKUNA GİRİŞ: ÖRFİ-SULTANİ HUKUK VE FÂTİH'İN KANUNLARI	81
<i>Prof. Dr. Halil İNALCIK, Bilkent Üniversitesi</i>	
OSMANLI İDARE FELSEFESİNDE ADÂLET	105
<i>Prof. Dr. Fabri UNAN, Hacettepe Üniversitesi</i>	
KAZASKER RUZNAMÇE DEFTERİNE GÖRE KADILIK	117
<i>Prof. Dr. Halil İNALCIK, Bilkent Üniversitesi</i>	
OSMANLI HUKUK SİSTEMİNDE ADÂLETİN ÜSTÜNLÜĞÜ	139
<i>Prof. Dr. Halil İNALCIK, Bilkent Üniversitesi</i>	
TANZİMAT DÖNEMİ'NDE TÜRK HUKUKU	187
<i>Prof. Dr. Ahmet MUMCU, Başkent Üniversitesi</i>	
TANZİMAT DÖNEMİ'NDE YÜKSEK YARGI VE MECLİS-İ VÂLÂ-YI AHKÂM-I ADLİYE (1838-1876)	207
<i>Doç. Dr. Mehmet SEYİTDANLIOĞLU, Hacettepe Üniversitesi</i>	
OSMANLI MEDENİ KANUNU: MECELLE	221
<i>Doç. Dr. Osman KAŞIKÇI, Erzincan Üniversitesi</i>	
ADLİYE NEZARETİ'NİN TEŞKİLAT TARİHÇESİ	245
<i>Yrd. Doç. Dr. Fatmagül DEMİREL, Yıldız Teknik Üniversitesi</i>	
CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK HUKUK RESEPSİYONU	269
<i>Prof. Dr. Ahmet MUMCU, Başkent Üniversitesi</i>	
AVRUPA BİRLİĞİ MÜKTESEBATI'NA UYUM REFORMLARI	283
<i>Prof. Dr. Hasan Tabsin FENDOĞLU, Dicle Üniversitesi</i>	
KISALTMALAR	304

TAKDİM

Eski Türk devletlerinden Türkiye Cumhuriyeti'ne uzanan iki bin yıllık tarihimize, adâlet kavramının çok önemli bir yer tuttuğunu görmekteyiz. Bu uzun tarihî süreç içinde, siyasî, sosyal, ekonomik, dinî ve kültürel hayatımızda köklü değişiklikler meydana gelmiş, bu değişimlerden adâlet anlayışımız da etkilenmiştir. Ancak adâlete olan derin bağlılığımızda ve ona atfettiğimiz değerde hiçbir azalma olmamıştır. Geçmişimizde adâlet mefhumunun hangi kaynaklardan beslendiğini, hangi hukukî uygulamaların yürürlükte olduğunu, hayatımızı düzenleyen hukukî müesseselerin hangi temeller üzerinde yükseldiğini bilmek, bizlere sadece geçmişin bilgisine sahip olma gücünü vermekle kalmaz, geleceğimizi de daha iyi tasarlamamıza imkan sağlar. Bu imkân ise ancak ve ancak hukuk ve adâlet alanında yapılacak tarih araştırmaları ile mümkündür.

Bakanlığımız mensuplarının ve kamuoyunun dikkatine, adâlete ve ona bağlı olarak doğan ve gelişen müesseselere dair yapılan araştırmalardan bir kesit sunmak, bu alanla ilgili inceleme ve araştırmaları desteklemeye olduğu kadar, yukarıda sözü edilen imkanın gerçekleşmesine de önemli bir katkı sağlayacaktır. Bu amaçla Bakanlığımız, her biri konusunun uzmanı olan kıymetli araştırmacıların Türk hukuk ve adâlet tarihinin önemli meselelerine ışık tutan çalışmalarının yer aldığı Adâlet Kitabı'nı yayınlamaktadır. Bu vesileyle, katkılarından dolayı bütün araştırmacılara en içten teşekkürlerimi sunar, Adâlet Kitabı'nın ileride yapılacak yayınlar için güzel bir örnek oluşturmasını dilerim.

Cemil ÇİÇEK

T.C. Adalet Bakanı

KİTAP HAKKINDA

Bülent ARI / Selim ASLANTAŞ

Adâlet Kitabı, dünyanın en köklü geçmişine sahip milletlerinden olan Türklerin, adâlet anlayışını, idare geleneklerinde bu anlayışın yerini, tarihî süreçte yaşanan değişim ve dönüşümleri, yüzyıllar içinde teşekkül eden önemli hukuk ve adâlet kurumlarını inceleyen araştırmalardan bir demet sunmak amacıyla hazırlanmıştır. Eserlerin seçiminde, kronolojik bir bütünlük sağlanmaya çalışılmış, hukuk ve adâlet tarihimizin önemli meselelerinin incelendiği çalışmalara özellikle yer verilmiştir. *Adâlet Kitabı*'na alınan eserlerin bir kısmı daha önce yayınlanmış, bir kısmı ise ilk defa burada yayınlanmaktadır.

Kitabın ilk yazısı, Osmanlı tarihçiliğinin müstesna ismi Halil İncalcık'ın **“Kutadgu Bilig’de Türk İdare Geleneği ve Adâlet”** başlıklı makalesidir.¹ İncalcık araştırmasında, Yusuf Has Hacib'in, Reşit Rahmeti Arat'ın deyişiyle, Türk dili ve edebiyatının olduğu kadar, Türk kültür tarihinin de en muazzam eserlerinden biri olan *Kutadgu Bilig*'ini,² Türk ve İran siyaset nazariyeleri çerçevesinde tahlil eder. Araştırmanın önemli bir bölümü, bu nazariyelerde adâlet kavramının yerini tespitiyle ayrılmıştır. İncalcık'ın tahliline göre, Eski Hint-İran devlet anlayışında, halkın huzursuzluğu ve hoşnutsuzluğu otoriteyi tehlikeye düşüren, fakirliğe yol açan bir durumdur. Hükümdar, bu tehlikeleri ancak âdil olmakla önleyebilir. Hükümdarlara öğütler içeren *Kelile ve Dimne*, *Pendnâme* ve *Siyasetnâme* gibi eserlerde bir anlamda adil olmanın yolu gösterilir. Bu eserlerde *adâlet*, halkın üzerinden zulmü gidermek, kuvvetlinin zayıfı ezmesine meydan vermemek, halkın can ve malını emniyette bulundurmak şeklinde anlatılır.

İncalcık, bu Hint-İran geleneği ele aldıktan sonra eski Türk devlet geleneğini ve bu iki gelenek arasındaki farklılıkları inceler. O'nun tespitiyle, İran geleneğinde, hükümdarın mutlak otoritesini sınırlayan kurallar şeklin-

1. Makalenin ilk yayını için bkz. “Kutadgu Bilig’de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri”, *Reşit Rahmeti Arat İçin*, Ankara: T.K.A.E., 1966, s. 259-275.

2. Reşit Rahmeti Arat (yay.), *Kutadgu Bilig, Metin*, Cilt I, Ankara: T.D.K. Yayınları, 1947, s. VII.

de maddeleşmemiş olan adâlet, tamamıyla hükümdarın bir bağışlama hakkı, *lütuf* ve *ihsan*ın bir tecellisidir. Türklerde ise adâlet, hükümdarı bağlayan objektif hukuk kaideleri mecmuası olan *törüye* sıkı bir şekilde bağlıdır. *Törünün* esası, Orta Asya'daki toplum ve siyaset düzeninde hâkim olan örfî hukuktur. İnalçık, *törü* ile adâlet arasındaki bu yakın ilişkiye temas ettikten sonra, adâletin eski Türk devlet geleneği içindeki yerini *Kutadgu Bilig*'ten hareketle ele alır. Devlet kurucu belli başlı Türk hükümdarlarının kanûnnâme çıkarmalarının bir tesadüf olmadığına ve bu geleneğin Osmanlılar tarafından da kuvvetle takip edildiğine dikkat çeker. Makale bir bütün olarak, hem İslamiyet'ten önce, hem de sonra Türk devlet geleneği ve bu gelenek içinde hukuk ve adâletin yerini anlamak bakımından çok kıymetli yorumlar ihtiva etmektedir.

Mehmet Canatar, **“Yasa, Yasak, Yasaknâme Tabirleri”** başlıklı araştırmasında³ öncelikle Türk hukuk tarihinde önemli bir yer işgal eden *yasa*, *yasak* ve *yasaknâme* kavramlarını etimolojik açıdan incelemekte ve Türklerde *yasa koyma* geleneğini, bu kavramların *törü* ile olan ilişkisini ve Osmanlılara intikalini, tarihsel bağlamda analiz etmektedir. Özellikle söz konusu kavramlar üzerinde konunun uzmanları tarafından yapılagelen etimolojik tartışmaları ele alan Canatar, *yasa* ve *yasak* tabirlerinin tarih sahnesine Cengiz Han ve Moğollarla birlikte ortaya çıktığı ve XIII. yüzyılın ortalarından itibaren Türkçeye girdiği şeklindeki genel kabulü reddeder. *Yasa* ve *yasak*ın Moğollardan çok önce Türklerin *Orhun Âbideleri* gibi en eski tarihî kaynaklarında görüldüğünü ve kullanıldığını kuvvetle vurgular.

Modern Türk tarihçiliğinin kurucusu Mehmed Fuad Köprülü'nün **“Ortazaman Türk Hukukî Müesseseleri: İslâm Amme Hukukundan Ayrı Bir Türk Amme Hukuku Yok Mudur?”** isimli klasığı⁴ yaklaşık yetmiş yıl önce kaleme alınmış olmakla birlikte, kıymetinden hiçbir şey kaybetmemiştir. Bu eser, Türk hukuk tarihi araştırma metoduna dair önemli tespit-

3. Makalenin aslı için bkz. “Türk Kültür Tarihi Çerçevesinde Yasa, Yasak, Yatgak Tabirleri Üzerine”, *Türkler*, II, (ed. H.C. Güzel-K. Çiçek-S. Koca), s. 929-937.

4. Köprülü'nün eseri ilk olarak II. Türk Tarih Kurultayı'na tebliğ olarak sunulmuş, aynı başlıkla 1937'de Devlet Basımevi tarafından kitap olarak, yine aynı başlıkla (*Bellekten*, 5-6, (1938), s. 39-72) makale olarak yayınlanmıştır.

ler içermektedir. Köprülü, Türk hukuk tarihi üzerinde çalışan müsteşriklerin önyargılarla biçimlenmiş görüşlerini çok ciddi bir tenkide tabi tutar. Özellikle kamu hukukunda Türklerin özgün bir yapı ortaya koymaksızın, yalnız taklit ve iktibas ile yetindikleri yolundaki iddialara tarihî kaynakları yetkin bir şekilde kullanarak güçlü itirazlarda bulunur. Bazı batılı yazarların, “Türklerin ancak İslamiyet’e girmelerinden sonra bir hukuk kültürüne sahip oldukları, bunun da İslâm hukukundan başka bir şey olmadığı” iddialarını tarihî delillerle çürütür. Köprülü, Türklerin, İslâmiyet’i kabul ettikten sonra İslam hukukunu esas alan devletler kurduklarını, ancak bunların özellikle kamu hukuku alanında sadece İslâm’a dayanmadıklarını vurgular. Türkler gibi eski zamanlardan beri büyük siyasî yapılar kurmuş bir milletin kamu hukuku bakımından kendine özgü kurumlar meydana getirmesini, tarihî gelişimin doğal bir sonucu olarak değerlendirir. Köprülü’nün makalesi, Türklerde köklü bir hukukî geleneğin (özellikle de kamu hukuku alanında hem İslamiyet’ten önce, hem de İslamiyet’in kabulünden sonra çok diri bir şekilde yaşayan geleneğin) varlığını ispat etmesi bakımından son derece önemlidir.

Kitabın dördüncü makalesi, Halil İnalçık’ın “**Osmanlı Hukukuna Giriş Örfî-Sultanî Hukuk ve Fâtih’in Kanûnları**” başlıklı çalışmasıdır.⁵ İnalçık, incelemesinde, Osmanlı Devleti’nde hukukî yapının temel dinamiklerini ele alırken, devletin neşvünema bulduğu şartlara dikkat çeker. Bu şartların diğer İslam devletlerinden farklı olarak, Osmanlılara Şeri’atı aşan bir hukuk düzeni geliştirmelerine imkân tanıdığını tarihî delillerle gösterir. Bu hukuk düzeni, hükümdarın sırf kendi iradesine dayanarak, Şeri’atın dışındaki konularda kanun koyma yetkisidir. Bu yetki örfî hukuka dayanır. İnalçık, araştırmasında, örfî hukukun İslam fıkhı içindeki yerini ve bu konuda İslam uleması arasındaki görüş farklılıklarını tahlil eder. İnalçık’a göre, İbn Haldun gibi bazı İslam uleması, örfî hukuku meşrû saymazlar. Bu âlimlere göre, dört mezhep Şeri’ata kesin şeklini vermiştir. Buna karşın bir kısım ulema, örf prensibinin Şeri’atın dışında kalan ve Şeri’atın tanıdığı konularda uygulanabileceğini düşünmektedir. Bazıları

5. Makalenin ilk yayını için bkz. “Osmanlı Hukukuna Giriş Örfî-Sultanî Hukuk ve Fâtih’in Kanûnları” *AÜS-BFD*, XIII, (1958), s. 102-126.

Şerî'atın dört aslı (Edille-i Şer'îyye= *Kur'an, sînnet, icma'* ve *kıyâs*) yanında, beşinci bir kaynak olarak *örfü* kabul ederken, bazı fakîhler ise örfün kıyâs yolu ile konulan kanûnlara tercih edilebileceğini söylerler.

İnalcık, İslam uleması arasında bu konudaki tartışmaları ele aldıktan sonra, Türklerin İslamiyet'i kabulleri ile birlikte İslam hukukuna yaptıkları katkıları inceler. Bu bağlamda, İslâm hukuk tarihinde örfün önem kazanarak, yeni bir devir açılmasının, Müslüman-Türk devletlerinin kuruluşu ile aynı döneme rastladığına, Türk ve Moğollarla devletin, siyâsî ve icraî açıdan mutlak ve üstün bir nitelik kazandığına, devletin menfaat ve ihtiyaçlarını önde tutan örfî hukukun benimsendiğine dikkat çeker. İnalcık, İslâm dünyasına hâkim bir unsur olarak girip yerleşen Türklerin, Orta-Asya'dan köklü ve yerleşik bir devlet anlayışı ile geldiklerini, bu anlayış ve geleneklere, beylerin ve Türkmen-Oğuz gruplarının sıkı bir şekilde bağlı kaldıklarını, Osmanlıların da esasta bu geleneği güçlü bir şekilde devam ettirdiklerini örneklerle anlatır. Osmanlı Devleti'ni bir imparatorluğa dönüştüren Fâtih'in, bu geleneğe dayanarak koyduğu kanunları titiz bir şekilde ele alıp, Osmanlı hukukunun özgün niteliğini sarahatle tarif ve tespit eder.

Fahri Unan'ın **“Osmanlı İdare Felsefesinde Adâlet”** başlıklı makalesi, klâsik dönem Osmanlı yazarlarından Kınalı-zâde Ali Çelebi'nin (1510-1572) *Ahlâk-ı Alâî* isimli eserinden hareketle, adâlet kavramının Osmanlı idare felsefesi içindeki yerini anlamayı amaçlamaktadır. Unan, Osmanlı Devleti'nde idarenin dört temel unsura dayandığının ve bu unsurlardan birinin de adâlet olduğunun altını çizer. Bu unsurlar, *Dâire-i Adliye* denilen formülle ifade edilir. *Dâire-i Adliye* ya da *Adâlet Çemberi*, devlet idaresinin ayrılmaz bir parçasıdır. Bu çember, adâletle açılır ve adâletle kapanır: *Adâlet, cihânın salâhının teminâtıdır; cihan, duvarı devlet olan bir bahçe gibidir; devletin işlerini tanzîm eden Şerî'at (kanûn)tır; Şerî'atı mülk (hükümdârlık)ten başka bir şey koruyamaz; ancak mülkün hâkimi olan hükümdâr bunu asker olmadan başaramaz; asker ise ancak mal (para) ile sağlanır; malı (parayı) kazanan reâyâdır; raiyyeti âlemin pâdişâhına kul eden, ona bağlı kılan ise sâdece ve sâdece adâlettir'.*

Adâlet, sâdece iyi insanlara değil, herkese uygulanmalıdır. Herkese hakkı verilmeli, neye müstahak ise onun karşılığını görmelidir. Bu, hem suç-

lar hem de mükâfatlar için geçerlidir. Bir suç işleyen kişinin göreceği ceza, ne eksik ne fazla, suçunun tam karşılığı olmalıdır. Hakkın eksik verilmesi hak sahibine, fazla verilmesi ise diğer insanlara zulüm olur. Adâlet, toplumu oluşturan tabakalar arasındaki dengenin sağlanması ve bu tabakaların ekonomik faaliyetlerini sağlıklı bir şekilde sürdürmeleri için de gereklidir.

Unan, Kınalı-zâde'nin adâlet ile ilgili düşüncelerini tahlil ederken, müellifin padişahın vasfıyla ilgili yaptığı değerlendirmelere de dikkat çeker. Padişah, ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarını karşılamalı, haksızlığa uğrayanları koruyup kollamalı ve onların mağduriyetlerini gidermelidir. Kendi köşesine çekilip halktan gizlenen bir padişah, halkın durumunu bilemeyeceğinden, yapılan zulüm ve haksızlıklardan haberdar olamaz. Hükümdarın etrafında duvar ören çevresi, çoğunlukla olan bitenleri kendisine tam olarak aktarmazlar. Bunun sonucunda ülkeyi kaplayan zulüm ve haksızlık, düzeni bozar, çevreye zalimler hâkim olur. Bu yüzden, zulme ve haksızlığa meydan vermemek için ideal bir hükümdar, reayanın durumunu her gün bizzat öğrenmeli, haftada veya ayda bir gün reayanın işleriyle doğrudan ilgilenmelidir.

Unan, incelemesinin sonunda yaptığı değerlendirmede, Kınalı-zâde'yi klâsik dönem İslâm siyâset literatürünün içine yerleştirir. Bu literatürün temel unsuru, zulüm ile adâlet arasındaki zıtlıktır. Zulmün olduğu ülkede adâlet, adâletin bulunduğu ülkede ise zulüm kendisine yer bulamaz.

Altıncı makale, *Adâlet Kitabı* vesilesiyle İngilizceden Türkçeye tercüme edilen Halil İnalçık'ın **“Kazasker Ruznamçe Defterine Göre Kadılık”** adlı çalışmasıdır. İnalçık, yazısında İstanbul Müftülüğü'nde muhafaza edilen Kazasker Ruznamçe Defterlerini esas alır. Bu defterler, imparatorluğun dört bir tarafındaki kadılıklarda görev alacak olan adayların (*mülâzım*) devam cetvelleri ile tayin ve terfilerini içerir. Adaylar, Anadolu ve Rumeli kazaskerlerinin divanlarına devam edip, bir yandan hizmet içi eğitim alırken, diğer taraftan da terfian tayin edilecekleri yeni bir görevi beklerlerdi. Kayıtlar, aşağıdan yukarıya doğru hiyerarşik olarak kadıların bir envante-

6. Makalenin İngilizce aslı için bkz. H. İnalçık, “The Ruznamçe Registers of the Kadiasker of Rumeli as Preserved in the İstanbul Müftülük Archives”, *TURCICA*, XX, (1988), s. 251-275.

rini de vermektedir. İsimleri, görev mahallerini ve aldıkları ücretleri bildiren bu kayıtlar, Osmanlı yargı teşkilatı tarihi açısından zengin bir kaynak koleksiyonudur.

İnalcık araştırmasında, İlmiye teşkilatının Osmanlı idare sistemindeki yerini, İlmiye'nin tedarik ve kaza fonksiyonlarını, kadıların hangi eğitim süreçlerinden geçerek göreve atandıklarını, kadılık çeşitlerini ve rotasyon sistemini inceler. Kazasker ruznamçe kayıtlarından hareketle, rutin bir kadı tayinindeki safhaları bütün detaylarıyla ortaya koyar. Bu süreçte, nizamlara aykırı yapılan işlemlerin alt gruplar arasında nasıl huzursuzluklara ve çalkanlılara sebep olduğunu vurgular. Ayrıca, ilmiye sınıfı içindeki usulsüzlükler ve iltimaslara temas ederek yargı sistemindeki çözülmenin tarihî sebeplerini tahlil eder. Osmanlı yargı sisteminin terminolojisini de tek tek ve titiz bir şekilde sunarak bu sistemin temel niteliklerini anlamayı kolaylaştırır.

Halil İnalcık'ın **“Osmanlı Hukuk Sisteminde Adâletin Üstünlüğü”** isimli makalesi, onun *“Adâletnâmeler”* başlıklı anıtsal çalışmasının⁷ geniş bir özetidir. Adâletnâmeler, padişahlar tarafından ülkede yaygın bir hal alan yolsuzluk, usulsüzlük ve zulümleri önlemek üzere çıkarılan tamim şeklindeki fermanlardır. Makalenin aslında, bu adâletnâmelerden on yedi tanesi Osmanlıca harflerle yayınlanmıştır. *Adâlet Kitabı*'nda ise makalenin içinde, bir örnek olmak üzere 1004/1595 tarihli adâletnâmenin Latin harfleriyle tam transkripsiyonu verilmiştir.

İnalcık, bu hacimli araştırmasında, öncelikle adâletnâmelerin Türk idare geleneğindeki yerini tespit eder ve bu geleneğin tatbikatta *Dârü'l-'adl*, *Dîvânü'l-mezâlim*, *Divân-i a'la*, *teftîş-i memâlik* ve *adâletnâme* ilânı gibi birtakım müesseselere vücut verdiğinin altını çizer. Devamla bu müesseselerin eski İran ve İslam devletlerindeki işleyişinden örnekler verir. Meselâ Sâsânî imparatorluğunda her ayın ilk haftasında halktan herhangi biri, şikâyetini doğrudan doğruya hükümdara sunmak hakkına sahipti. Sâsânî hükümdarları, halkın bizzat kendi aleyhlerine şikâyette bulunmasına imkân verirdi. Bu şekilde şikâyet kabulü, adâletin yerine getirilmesi anlamında hükümdarın en yüksek ödevi sayılırdı. Çünkü yalnız o her türlü haksızlığı bertaraf edebilecek

7. Makalenin aslı için bkz. “Adâletnâmeler”, T.T.K. *Belgeler Dergisi*, II/3-4, (1965), s. 49-145.

mutlak bir hüküm ve kudrete sahip olduğundan, halkın en son başvuracağı, adâlet ve himayesine sığınacağı kişiydi.

İnalcık'a göre, Osmanlı padişahları bu geleneği sürdürmüşlerdir. Divan-da başkanlık vazifesinden çekildikten sonra da, *Kasr-i Adâlet* veya *Adâlet Köşkü* denilen yerde, divana açılan pencere arkasından, davaları dinlemeyi en mühim vazifeleri arasında saymışlardır. Hükümdarın, halkın şikâyetlerini bizzat dinlemekten uzak kalması daima kötülenmiştir. IV. Mehmed bu maksatla Edirne'de saray duvarını yardırıp bir *Adâlet Köşkü* yaptırmıştır. Divan'da şikâyetlerin dinlenmesi, teftişler yoluyla zulüm ve haksızlıkların tespiti gibi, *adâletnâme* yayınlanması da, hükümdarın, ülkesinde adâleti kurmak için başvurduğu başlıca tedbirlerden biridir. *Adâlet* kavramı, otorite sahiplerinin halkı ezmesini önleme şeklinde anlaşılmaktadır. İncik araştırmasında daha sonra, Osmanlı İmparatorluğu'nda *Şer'e, örf, emr-i padişâhîye, kanûn-ı kadime* ve *deftere* aykırı haksız uygulamaların kaynaklarını, kadı ve nâiblerin yolsuzluklarını tespit eder. Bunlar karşısında Osmanlı padişahlarının aldığı tedbirleri geniş bir şekilde inceler, çıkarılan adâletname-lerden örnekler verir.

İncik'in "Osmanlı Hukuk Sisteminde Adâletin Üstünlüğü" makalesinde de açıkça gösterildiği üzere Osmanlı hukuk ve adâlet sisteminde zaman içinde önemli sorunlar yaşanmaya başlandı. Bu sorunlar, Osmanlı sisteminin genel yapısı ile yakın bir ilişki içinde artarak devam etti. XIX. yüzyıla gelindiğinde artık hukuk ve adâlet düzeninde köklü reformlar yapmak zorunlu hale geldi. Tarihimizde Tanzimat Dönemi olarak adlandırılan ve 1839 Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile başlayan süreçte, sistemin genelinde ve özellikle yargı alanında reformlar hız kazandı. Tanzimat, yalnızca Türk hukuk ve adâlet tarihinin kritik safhasını teşkil etmesi bakımından değil, Cumhuriyet Dönemi'nde yapılan reformlara tarihsel zemin oluşturması bakımından da oldukça önemlidir. Tanzimat'la birlikte Türkler artık yüzlerini Batı medeniyetine çevirdiler. Toplum hayatının büyük bir kısmında olduğu gibi hukuk ve adâlet düzeninde de Batı'daki uygulamaları benimsemeye başladılar. Cumhuriyet'le birlikte çok ciddi bir ivme kazanan bu süreç,

elan devam etmektedir. Kitabın bundan sonraki makaleleri büyük önemi haiz bu süreçte, hukuk ve adâlet düzeninde meydana gelen değişim ve dönüşümleri ele almaktadır.

Bu bölümün ilk yazısı Ahmet Mumcu'nun **“Tanzimat Dönemi'nde Türk Hukuku”** adlı çalışmasıdır. Mumcu, Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat Fermanı ile başlayan büyük değişim sürecini, hukuk tarihi bakımından analize tabi tutmakta, Tanzimat ve Islahat fermanlarını, kamu hukukunu (anayasa ve ceza hukuku) ve yargı teşkilatını incelemektedir.

Tanzimat Fermanı'nın can, mal, ırz güvenliklerini sağlayıcı ifadeler taşıması, vergi ve askerlik işlerinin adâletle görülmesinin sağlanması emri ve “kanunsuz suç ve ceza olmaz; muhakemesiz kimseye ceza verilemez” ilkelerini tanıması ile bir “temel haklar fermanı” niteliğini haiz olduğunu belirten Mumcu, onun bir anayasa olmamasına rağmen modern anayasalardaki en temel ilkeleri (yani can, ırz, mal, güvenliğini) taşıdığına dikkat çeker.

Tarihçi, Islahat Fermanı'nı ele aldığı bölümde Islahat Fermanı'nın, şekli ve hukukî nitelikleri bakımından, Tanzimat Fermanı'na benzediğini ancak içeriği bakımından bazı farklılıklar taşıdığına işaret eder. Islahat Fermanı'nda İslâm kamu hukuku ilkelerine bir ölçüde aykırı düşse de, zimmîlerin Müslümanlarla eşit tutulmasını Tanzimat Fermanı'nın olumlu bir biçimde tamamlanması olarak değerlendirir. Ancak öte taraftan, zimmîlere ve yabancılara yargılama bakımından tanınan ayrıcalıkları, hukuk birliğini sarsıcı ve yıkıcı etkiler yarattığını düşünür.

Mumcu, Kanun-i Esasî bahsinde ise, Kanun-i Esasî'de devletin genel yapısının, organlarının, bunlar arasındaki ilişkilerin, vatandaşların temel hak ve özgürlüklerinin belirtildiğini ve böylece ilk kez, Osmanlı İmparatorluğu'nun hukukî durumunun belgelendiğini, buna karşılık, devletin temel yapısında hiçbir değişiklik yapılmadığını, padişahın yetkilerine hiçbir sınır konulmadığını, yasama ve yürütme güçlerinin eskiden olduğu gibi yine padişahın şahsında birleştiğini ifade eder. Kamu ve özel hukuk alanlarında yapılan reformları da ele alan Mumcu, makalesinin sonunda Tanzimat'ın hukuk alanında olumlu ve olumsuz yönlerini sistematik bir şekilde değerlendirir.

Mumcu'ya göre, Tanzimat Dönemi'nde gerçekleştirilen düzenlemeler bugünkü hukuk düzenin kökenini oluşturmuş ve Cumhuriyet Dönemi'ndeki hukuk reformları da bu düzenlemeler üzerinde yükselmiştir.

Mehmet Seyitdanlıoğlu, **“Tanzimat Dönemi'nde Yüksek Yargı ve Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye”** adlı çalışmasında Tanzimat Dönemi'nin en önemli kurumlarından olan Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye'nin yüksek yargı fonksiyonunu ele almaktadır. Seyitdanlıoğlu, bu organın kuruluşunu Tanzimat Fermanı ile başlayan sürecin bir ürünü olarak değerlendirir. Çünkü Tanzimat Fermanı ile haklar ve yükümlülükler yönünden Osmanlı tebaasının devlet ile ilişkileri belirlenmiş, padişahın yetkileri kendi rızasıyla sınırlandırılmış ve bu yeni prensiplere uygun yeni kurumlar oluşturulmaya başlanmıştır. İşte bu kurumlardan biri de Tanzimat Fermanı'nın temel prensiplerini hayata geçirecek bir reform meclisi, bir yüksek yargı organı olarak işlev görmek üzere kurulan Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'dir.

Seyitdanlıoğlu'na göre, Türk yüksek yargısının kurumsal temeli olan Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye hem yasama, hem de yargı faaliyetleri açısından Tanzimat Dönemi'nde çok önemli roller oynamıştır. Zaman zaman ikiye ayrılıp, yeniden birleştirilmesi, çalışmalarını aksatmışsa da bu organ önemini hiçbir zaman yitirmemiştir. Kuruluşundan itibaren bünyesinde yapılan değişiklikler, Osmanlı yönetiminde güçler ayrımına doğru bir gelişme sağlamıştır. Seyitdanlıoğlu, Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye'nin 1868'de Şûra-yı Devlet ve Divân-ı Ahkâm-ı Adliye şeklinde iki kısma ayrılmasını, Türkiye'de modern yüksek yargı sisteminin gelişiminde bir kilometre taşı olarak değerlendirmektedir.

Osman Kaşıkçı, **“Osmanlı Medeni Kanunu: Mecelle”** adlı çalışmasında⁸ Türklerin ilk medeni kanunu olan *Mecelle*'yi analitik bir şekilde inceler. Yazar, öncelikle *Mecelle*'nin hazırlanış sebepleri üzerinde durur. Bu bağlamda Tanzimat'taki kanunlaştırma hareketi, bu dönemde iktisadî ve sosyal alanda meydana gelen değişimler ve bu değişimlerin doğurduğu

8. Makalenin ilk yayını için bkz. “Osmanlı Medeni Kanunu: Mecelle”, *Osmanlı*, 6, (ed. G. Eren-K. Çiçek-C. Oğuz), s. 519-532.

farklılıklardan arınmış bir muamele kitabının hazırlanma zarureti üzerinde durur. Devamla bu konu hakkında Osmanlı dünyasında yapılan tartışmalara değinir. Mecelle Cemiyeti'nin teşkilini, *Mecelle*'nin hazırlanışını ve yürürlüğe girişini, *Mecelle*'nin eksikliklerini, getirdiği yenilikleri, sistem ve tekniğini, ikmal çalışmalarını ve yürürlükten kaldırılışını konu ile ilgili kaynak ve literatürü kullanarak ortaya koyar.

Fatmagül Demirel, arşiv vesikalarına dayanan **“Adliye Nezareti'nin Teşkilat Tarihçesi”** başlıklı makalesinde, Adliye Nezareti'nin kuruluşunu, nazırlık, müsteşarlık, ceza, hukuk, sicil, mezahip, evrak, muhasebe, istatistik müdürlüklerinin ve nazırlığa bağlı komisyonların yapı ve işleyişini, adliye memurlarının seçim ve tayin usullerini inceler. 1876-1914 arasında Osmanlı İmparatorluğu'nda kurulan mahkemeler hakkında bilgiler verir. Demirel'e göre, Adliye Nezareti'nin kuruluşu, Osmanlı Devleti'nde diğer nezaretlerin kuruluşu gibi batılılaşma sürecinin bir parçasıdır. Bu süreçle ortaya çıkan değişimden en fazla etkilenen alanlardan biri adli teşkilattır. Bu alanındaki değişim toplumu doğrudan etkilediği için batılı anlamda modern adli teşkilata geçiş oldukça yavaş ve sancılı olmuştur. Demirel, özellikle altyapı eksikliğinin ve mali sıkıntıların, bu modernleşmeyi yavaşlatan en temel etkenler olarak değerlendirir. Yeni kurulan adli teşkilatın ülke çapında yapılandırılmasında önemli sorunlar yaşanmasına rağmen sürecin kesintiye uğramadığını belirtir. Demirel'in değerlendirmesine göre, Adliye Nezareti'nin kurulması ve yeni mahkemelerin açılmasıyla hukuk birliğine giden yolda önemli mesafeler kaydedilmiş ve bugünkü adli teşkilatımızın temelleri atılmıştır.

“Cumhuriyet Dönemi Türk Hukuk Resepsiyonu” isimli makalesinde Ahmet Mumcu, Türk hukuk ve adâlet tarihinin en önemli aşamalarından birini oluşturan ve Büyük Atatürk'ün önderliğinde gerçekleşen Cumhuriyet Dönemi'ndeki hukuk resepsiyonunu ele almaktadır. Mumcu, öncelikle genel olarak hukuk resepsiyonunun kavramsal çerçevesini ortaya koyar ve dünyadaki tecrübelerden örnekler verir. Mumcu, resepsiyonu temelde ikiye ayırır. Birincisi zamana yayılan doğal bir sürecin tamamlan-

masıyla, ikincisi ise radikal kararlarla, hızlı bir şekilde gerçekleşen resepsiyondur. Mumcu, Türk hukuk resepsiyonunu ikinci tür resepsiyon olarak değerlendirir. O'na göre 1920'de başlayan ve 1938'de esas itibarıyla tamamlanan Türk hukuk resepsiyonunun dünya tarihinde bir örneği daha yoktur. Bazı aksak yanlarına rağmen Türk resepsiyonu bütünüyle olumludur ve büyük bir cesaret ve kararlılıkla başlayan tam bir devrim hareketidir. Bu devrim, yalnızca Türk milletinin çağdaşlaşma yolunda büyük bir adım atmasına imkân vermekle kalmamış, onu birçok açıdan devrin Batılı toplumlarının ilerisine taşımıştır.

Hasan Tahsin Fendoğlu'nun **"Avrupa Birliği Müktesebatı'na Uyum Reformları"** başlıklı makalesi, kitabın son çalışmasıdır. Fendoğlu makalesinde, Avrupa Birliği müktesebatında uyum sürecinde 1982'den günümüze kadar anayasa ve yasalarımızda yapılan değişiklikleri ele almaktadır. Fendoğlu'nun değerlendirmesiyle, bu süreç temelde insanımızın özgürlüklerden daha fazla istifade etmesine imkân sağlayacak hukukî zeminin güçlendirilmesini amaçlamaktadır. Bütün bu reformlar, sadece kişilerin özgürlüklerinin genişlemesine değil, toplumsal uzlaşmanın daha sağlam temeller üzerinde yükselmesine yardım edecektir. Reformların görece kısa bir zaman içinde gerçekleştirilmesi, zaman zaman bazı uygulama sorunlarına yol açsa da uzun vadede bu sorunlar aşılabacaktır. Türk hukuk ve adâlet tarihinin son halkasını oluşturan bu gelişme, Cumhuriyetimizin kurucusu Büyük Atatürk'ün Türk milletine gösterdiği çağdaş medeniyete ulaşma ülküsünün gerçekleşmesi açısından önemli bir dönüm noktasını teşkil eder.

Yukarıda *Adâlet Kitabı*'nda yer alan çalışmalara kısaca temas edildi. Şüphesiz, Türklerin hukuk ve adâlet tarihi hakkında ciltler dolusu araştırma ve inceleme yapılmış ve muazzam bir yayın külliyatı meydana getirilmiştir. Editörler olarak temennimiz, *Adâlet Kitabı*'nın başta büyük fedakârlıklarla ülkemizin dört bir köşesinde görev yapan yargı mensupları olmak üzere, Türk hukuk ve adâlet tarihine ilgi duyanların bu konudaki bilgi birikimine ve zikredilen geniş hacimli külliyata küçük de olsa bir katkı sağlamasıdır.

Kıymetli araştırma ve incelemeleriyle yaptıkları değerli katkıları için eser sahiplerine, *Adâlet Kitabı*'nın yayınlanması hususunda gösterdikleri yakın ilgi ve destekten dolayı başta Adalet Bakanı Sayın Cemil Çiçek olmak üzere Adalet Bakanı Müsteşarı Sayın Fahri Kasırğa'ya, Adalet Bakanı Müsteşar Yardımcısı Sayın Ahmet Hamsici'ye, Adalet Bakanlığı Eğitim Dairesi Başkanı Sayın Özcan Avcı'ya ve emeği geçen bütün Adalet Bakanlığı mensuplarına en içten şükranlarımızı sunarız.

